

Mariański, Janusz

Młodzież maturalna a wartości podstawowe

Studia Płockie 24, 215-237

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Janusz Mariański

MŁODZIEŻ MATURALNA A WARTOŚCI PODSTAWOWE

W życiu społecznym funkcjonują wartości, które przez większość obywateli są uznawane za mało ważne, są takie, które w pewnych środowiskach społecznych są traktowane jako antywartości, w innych środowiskach są przyjmowane bez zastrzeżeń. Są jednak wartości wspólne, uznawane niemal przez wszystkich. Są to wartości, bez których nie mogłoby istnieć społeczeństwo, czyli tzw. wartości podstawowe. Wartości podstawowe są źródłem kryteriów ocen w rozeznaniu rzeczywistości. Idzie o takie dobra, które czynią życie ludzkie cennym i godnym. Nietykalny porządek wartości podstawowych powinien być respektowany w warunkach szybkich zmian społecznych, on także jest gwarantem tożsamości państwa prawa. W odróżnieniu od wartości ostatecznych, których poszukują jednostki, wartości podstawowe mają przede wszystkim wymiar społeczny, połączony niekiedy z kontekstem instytucjonalnym. Tworzą one w świadomości ludzkiej zasadnicze elementy i podstawy społeczeństwa obywatelskiego¹.

W niniejszym artykule staramy się opisać i przeanalizować stosunek młodzieży maturalnej do wartości podstawowych uznawanych (jakie są i jakie być powinny) i odczuwanych (dla których warto poświęcić życie). Rozważania nasze nie doprowadzą do sporządzenia obiektywnego bilansu wartości praktykowanych i postulowanych w społeczeństwie, lecz do ich obrazu w świadomości społecznej młodzieży maturalnej. W badaniach socjologicznych zrealizowanych w 1994 r. przeankietowano 1468 maturzystów z sześciu wybranych miast: Szprotawy, Tarnowa, Puław, Kraśnika, Dębina i Gdańska. Szczegółowy raport z tych badań został przedstawiony w odrębnym opracowaniu, nie zawierającym jednak wyników empirycznych dotyczących stosunku maturzystów do wartości podstawowych².

1. Wyjaśnienie pojęcia „wartości podstawowe”

Przez wartości podstawowe rozumie się „mniejszy lub większy wachlarz wartości uświadamianych i akceptowanych przez wszystkich, lub przynajmniej przez

większość członków społeczności, w oparciu o które dochodzą oni do consensusu (kompromisu), dialogu oraz podejmują pozytywną kooperację dla dobra wspólnego”³. Dostarczają one motywacji i legitymizacji dla podejmowanych decyzji i działań w skali społecznej, tworzą etyczne podstawy tożsamości różnych społeczności, inspirują do wspólnego działania na rzecz wszystkich obywateli. Zwane są niekiedy także wartościami ogólnoludzkimi, niezbywalnymi, jednoczącymi, obywatelskimi.

Z innego punktu widzenia traktuje się wartości podstawowe jako absolutne ideały i normatywny etos łączący wszystkie siły społeczne i grupy interesu dla realizacji dobra wspólnego. Jako wartości o charakterze uniwersalnym zachowują swoje znaczenie niezależnie od miejsca i czasu, od nich zależy normalne funkcjonowanie struktur społecznych⁴. Wartości podstawowe jako ogólne reguły społeczne obowiązują we wszystkich kulturach i zawsze, nawet jeżeli były i są one wyrażane rozmaicie w konkretnych formach życia (np. w zlaicyzowanej formie). Mają charakter moralny, a ich moc normatywna nie może być odczytywana wyłącznie z rzeczywistości jako indukcyjna norma moralna. Waler normatywny wartości podstawowych nie może być negocjowany, on po prostu istnieje.

Dla utrzymania porządku prawnego i określonego ładu moralnego w społeczeństwie konieczne są wartości społeczne zwane podstawowymi, stanowiące fundament porozumienia i działania⁵. Nie większość społeczeństwa decyduje jednak o tym, czy coś jest wartością podstawową czy nią nie jest, nie może ona czynić z tymi wartościami, co jej się podoba. Większość społeczeństwa decyduje o interesach, ale nie o wartościach, prawdzie i dobru. Kontekst społeczno-kulturowy sprzyja lub utrudnia uświadomienie i akceptację wartości podstawowych przez obywateli. Brak uświadomienia w zakresie fundamentalnych wartości społeczeństwa prowadzi do jego atomizacji, do odchodzenia od wartości społecznych do samorealizacyjnych (indywidualistycznych) oraz „wiotczenia” pozytywnego współdziałania na rzecz dobra wspólnego⁶.

W procesie transformacji ustrojowej dochodzi do konfliktów interpretacyjnych w odniesieniu do wartości podstawowych (np. prawo do życia). Znajdują się one w polu polemik ideologicznych. „Również mimo powszechnego pluralizmu aksjologicznego, w kwestii wartości podstawowych panuje szeroki consensus. Zgadzamy się w odniesieniu do prawd zasadniczych, choć różnimy co do sposobu ich konkretyzacji”⁷. Wartości podstawowe nie tylko kształtują sumienie jednostek i rozwijają ich osobowość, ale przenikają do struktury społecznej. Są one wewnętrznie współzależne i nie można ich rozpatrywać ani nadawać im znaczenia w izolacji od siebie. Wartości podstawowe zmieniają się powoli, stąd w stosunku do nich zaznacza się większy consensus między-pokoleniowy. Bez ich porządkującej i stabilizującej roli życie w społeczeństwie byłoby praktycznie niemożliwe.

Wartości podstawowe „są ujmowane w katolickiej nauce społecznej jako pozytywne wartości pokojowe. Bez ich przestrzegania nie jest możliwy żaden consensus, żadne sensowne i uporządkowane współżycie w obrębie społeczeństwa i między państwami. To, co one znaczą treściowo, najlepiej doświadcza się i rozpatruje przy okazji podejmowania konkretnych decyzji [...]. Lekceważenie tych wartości podstawowych

- to właściwa przyczyna niepokoju. Strajk i konflikt, zbrojenie się i wojna - to jedynie skutki i symptomy tego lekceważenia. Jeżeli nawet nie jest łatwo pozytywnie zdefiniować wymienione wartości podstawowe oraz rozstrzygnąć, jakie konkretne środki odpowiadają tym kryteriom, to jednak naszemu powszechnemu doświadczeniu towarzyszy świadomość, jakie działania sprzeciwiają się pokojowi”⁸.

W społecznym nauczaniu Kościoła odrzuca się pogląd, według którego relatywizm etyczny, cechujący znaczną część współczesnej kultury, jest koniecznym warunkiem demokracji, ponieważ gwarantuje on tolerancję, wzajemny szacunek między ludźmi i uznanie decyzji większości. Normy moralne uważane za obiektywne i wiążące prowadzą do autorytaryzmu i nietolerancji. Wartość demokracji - podkreśla Kościół - rodzi się albo zanika wraz z wartościami, które ona wyraża i popiera. Wartości podstawowe wynikają z godności osoby ludzkiej, jej nienaruszalnych i niezbywalnych praw. ródłem tych wartości nie mogą być tymczasowe i zmienne „większości” opinii publicznej, lecz wyłącznie uznanie obiektywnego prawa moralnego (EV 70). „Tak więc w trosce o przyszłość społeczeństwa i rozwój zdrowej demokracji trzeba pilnie odkryć na nowo istnienie wartości ludzkich i moralnych, należących do samej istoty i natury człowieka, które wynikają z prawdy o człowieku oraz wyrażają i chronią godność osoby: wartości zatem, których żadna jednostka, żadna większość ani żadne państwo nie mogą tworzyć, zmieniać ani niszczyć, ale które winny uznać, szanować i umacniać” (EV 71).

Państwo, które nie uznaje wartości podstawowych, nie jest w stanie uprawomocnić ram społecznych i ładu instytucjonalnego, w którym mogą działać i rozwijać się rozmaite siły i grupy interesów. Wartości podstawowe, które są elementarnymi zasadami moralnymi, są niezbędne, aby cały system prawny miał swoje podstawy, aby społeczeństwo nie tylko istniało, ale miało także swój sens⁹. „Nie może bowiem istnieć prawdziwa demokracja, jeżeli nie uznaje się godności każdego człowieka i nie szanuje jego praw” (EV 101), które człowiek posiada po prostu dlatego, że jest człowiekiem.

W praktyce codziennej wartości podstawowe ujawniają swoistą „słabość” jako siły regulatywne życia społecznego. Są rozmaicie interpretowane i oceniane, niekiedy częściowo kwestionowane¹⁰. „Takie wartości podstawowe, jak godność człowieka, wolność, równość, solidarność, sprawiedliwość w takiej sytuacji społecznej przestają już być wystarczającym kierunkowskazem działania politycznego. Nadal jednak stanowią nie kwestionowaną podstawę konsensu, nadal reprezentują znaczenia, na które powołuje się polityka wobec społeczeństwa. W Ameryce nazywa się to «cywilną religią». Z drugiej jednak strony, z trudem mogą służyć za miernik politycznych sukcesów i porażek, są mało przydatne do oceny osiągnięć i zgoła nieprzydatne dla oceny trudności. Jako idee regulatywne, nie znajdują zastosowania w świecie praktyki, a w rzeczywistości komunikacji politycznej symbolizują w równej mierze dobre zamiary i złe doświadczenia: fundamentalne idee rewolucji burżuazyjnej «wciąż pozostają nierzeczywistnione»”¹¹.

Jest oczywiste, że żaden człowiek, żadna warstwa społeczna, czy grupa społeczna, żaden aparat przymusu policyjnego, czy państwo w ogóle, nie stoją „poza dobrem

i złem”, ponad moralnością wynikającą z godności osoby ludzkiej. „Każde państwo, także pluralistyczne, ma obowiązek uwzględniania podstawowych norm etycznych w ustawodawstwie i życiu publicznym. Żadne państwo, ani żadne społeczeństwo, nie może bowiem zachować ani też podtrzymywać ładu moralnego, jeśli ograniczy się do sformułowania samych norm prawnych a będzie unikać pytań o uzasadnienie tych norm bądź to w wierze religijnej, bądź też w uniwersalnych zasadach etyki”¹².

Także samorealizacja jako podstawowa orientacja współczesnego człowieka nie może być prawomocna, jeżeli miałaby oznaczać wyzwolenie człowieka z odpowiedzialności za siebie, za innych, za ludzkość, za naszą planetę Ziemię. Nie prowadziła by wówczas do integralnego rozwoju, autentycznej wolności i trwałego poszanowania godności ludzkiej. „Wolność jest miarą godności i wielkości człowieka. Życie w warunkach wolności, do której dążą jednostki i narody, jest wielką szansą rozwoju duchowego człowieka i moralnego ożywienia narodów. Podstawowy problem, jaki dzisiaj musimy podjąć, to problem odpowiedzialnego korzystania z wolności, zarówno w jej wymiarze osobistym, jak i społecznym. Musimy zatem uczynić przedmiotem naszej refleksji kwestię moralnej struktury wolności, która stanowi wewnętrzną architekturę kultury wolności” (Jan Paweł II w siedzibie ONZ 5 października 1995 r.)¹³.

Wartości podstawowe występują jako wartości *explicite*, gdy funkcjonują w jawnej sferze życia społeczno-kulturowego lub jako wartości *implicite* - w ukrytej sferze tego życia. Nawet jeżeli nie są dostatecznie uświadamiane, to jednak kierują zachowaniami członków społeczeństwa. W systemach wartości *implicite* wysuwają się bardziej na naczelne miejsce te wartości, które ludzi łączą, aniżeli te, które ich dzielą¹⁴.

W społeczeństwie polskim wartości podstawowe były strzeżone i częściowo przekazywane w rodzinach oraz w obrębie sieci nieformalnych kontaktów społecznych. Badania socjologiczne z końca lat osiemdziesiątych wykazały, że polska młodzież była świadoma niedociągnięć w zakresie uznawania, a tym bardziej realizacji wartości podstawowych w okresie tzw. realnego socjalizmu. Brak realizacji wartości podstawowych był z pewnością jedną z przyczyn protestów robotniczych w latach osiemdziesiątych. Nastawienie sceptyczne i rozczarowanie do wartości podstawowych uznawanych i realizowanych w społeczeństwie polskim było nieco mniejsze w małych środowiskach społecznych niż wśród ogółu młodzieży polskiej uczącej się lub studiującej¹⁵.

Kościół katolicki w Polsce w warunkach marksistowskiego i totalitarnego systemu bronił człowieka przed tym systemem - lub lepiej się wyrażając: Kościół stwarzał jakby przestrzeń, w której człowiek i naród mógł bronić swoich praw. „W tej chwili w imię tej samej zasady: «człowiek jest drogą Kościoła» stajemy wobec nowych zadań. Człowiek musi znaleźć w Kościele przestrzeń, do obrony poniekąd przed sobą samym: przed złym użyciem swej wolności, przed zmarnowaniem wielkiej historycznej szansy dla Narodu” (Jan Paweł II podczas czwartej pielgrzymki do Ojczyzny)¹⁶. W warunkach pluralistycznego i demokratycznego społeczeństwa poszerzają się możliwości opcji i wyborów wartości, nieco inaczej kształtują się możliwości artykulacji

wartości podstawowych. W Polsce, podobnie jak i w innych krajach zmierzających do demokracji, wartości podstawowe stanowią ważny problem społeczny i moralny.

„Niedociągnięcia na tle wartości podstawowych w danym kraju a zwłaszcza wśród młodzieży, mogą przynieść zgubne następstwa dla jego przyszłości”¹⁷. Z drugiej strony wychowanie młodych w duchu wierności podstawowym wartościom, które powinny funkcjonować w społeczeństwie, wpływa silnie na przekonania młodego pokolenia. Ważne jest zatem poznanie, które z wartości podstawowych zajmują naczelne miejsce w świadomości młodzieży, zarówno na płaszczyźnie „operacyjnej” (to, co jest w rzeczywistości), jak i na płaszczyźnie normatywnej (rzeczywistość postulowana).

Zakładamy, że młodzież polska odznacza się wysokim stopniem uświadomienia podstawowych wartości i to niezależnie od charakteru środowiska społecznego, nawet jeżeli w mniejszym stopniu dostrzega ich zastosowanie w życiu społecznym kraju. Stan realizacji wartości podstawowych odzwierciedla jedynie sytuację, jaką dostrzega badana przez nas młodzież maturalna. Można przypuszczać, iż zaznaczą się wyraźne różnice między powinnościowym i faktycznym stanem akceptacji podstawowych wartości społeczeństwa polskiego oraz pewne różnice w stosunku maturzystów do wartości podstawowych ze względu na ich cechy społeczno-demograficzne i religijne.

2. Uznawane wartości podstawowe

W literaturze socjologicznej przyjmuje się, że wartości podstawowe wywodzą się z trzech źródeł: a) z tradycji historycznej: patriotyzm, religia, wolność, demokracja; b) z tradycji socjalistycznej: sprawiedliwość społeczna, równość społeczna, zabezpieczenie społeczne; c) z nowszych ruchów społecznych (powstających także pod wpływem Kościoła): godność osoby ludzkiej, prawa człowieka, niepodległość, solidarność, prawda¹⁸. Podział powyższy jest do pewnego stopnia względny, bowiem wszystkie te wartości tkwią swoimi korzeniami w tradycji chrześcijańskiej, czy szerzej judeo-chrześcijańskiej. Niektóre z nich zostały jednak szczególnie zaakcentowane w tradycji socjalistycznej i w nowych ruchach społecznych.

W kwestionariuszu ankiety skonstruowano trzy pytania operacjonalizujące wartości podstawowe (uznawane i odczuwane), odwołujące się do trzech w/w źródeł, pozostawiając respondentom możliwość innych wyborów, nie przewidzianych w kafeerii pytań. Wybrane wartości będą rozpatrywane w potrójnym wymiarze: jako wartości, które są faktycznie uznawane w społeczeństwie, które powinny być uznawane i które są odczuwane jako te, dla obrony których warto poświęcić wiele, nawet własne życie.

Tab. 1. Wartości podstawowe faktycznie uznawane w społeczeństwie polskim w opinii młodzieży (dane w %)

Wartości podstawowe	Szprotawa N=194	Tarnów N=452	Puławy N=242	Kraśnik N=243	Dęblin N=103	Gdańsk N=234
Patriotyzm	25,8	19,5	18,2	14,4	34	17,1
Religia	59,3	40,7	41,3	53,1	57,3	41,9
Prawda	10,8	8,4	7	6,2	10,7	8,1
Wolność	57,7	70,1	54,1	63,2	63,1	53,4
Demokracja	60,3	58,6	45,5	56	52,4	49,1
Sprawiedliwość społeczna	10,8	10,6	9,5	8,6	13,6	13,7
Równość społeczna	18	22,1	15,7	19,8	20,4	18,4
Godność osoby	18	23	20,2	20,2	21,4	21,9
Prawa człowieka	37,6	39,8	33,5	41,6	42,7	37,6
Solidarność	23,2	23,2	17,4	29,2	22,3	17,5
Ideale socjalistyczne	27,3	22,6	24,4	28,4	27,2	25,6
Inne	1	2,9	4,1	2,5	4,9	4,3
Brak zdania	5,7	4,6	11,2	4,5	1	5,6

Uwaga: Dane nie sumują się do 100,0%, ponieważ respondenci ustosunkowali się do każdej z wartości z osobna.

W tabeli 1 przedstawiono wartości faktycznie funkcjonujące w społeczeństwie polskim po przejściu od systemu totalitarnego (do 1989 r.), do systemu demokratycznego, w opinii badanych maturzystów. W całej zbadanej zbiorowości wskazywano na

następujące wartości według malejącej częstotliwości wyborów: wolność - 61,6%, demokracja - 54,3%, religia - 46,7%, prawa człowieka - 38,6%, ideały socjalistyczne - 25,3%, solidarność - 22,3%, godność osoby ludzkiej - 21,0%, patriotyzm - 19,9%, równość społeczna - 19,4%, sprawiedliwość społeczna - 10,8%, prawda - 8,2% (wskaźnik przeciętny - 29,8%).

We wszystkich badanych środowiskach miejskich (z niewielkimi odchyleniami) na pierwszym miejscu znajduje się wolność (od 53,4% do 70,1%), a dalej demokracja (od 45,5% do 60,3%) i religia (od 40,7% do 59,3%). Drugą grupę stanowią wartości o średnim nasileniu wskaźników procentowych: prawa człowieka (od 33,5% do 42,7%), ideały socjalistyczne (od 22,6% do 28,4%), solidarność (od 17,4% do 29,2%) i godność osoby ludzkiej (od 18,0% do 23,0%). Do trzeciej grupy wartości należą: patriotyzm (od 14,4% do 34,0%) i równość społeczna (od 15,7% do 22,1%). Najniższe nasilenie wskaźników odnosi się do dwóch wartości: sprawiedliwość społeczna (od 8,6 do 13,7%) i prawda (od 6,2% do 10,8%). Omówione wartości układają się więc w cztery kręgi w zależności od wskaźników procentowych i dotyczą faktycznie uznawanych wartości w społeczeństwie polskim (w opinii młodzieży). Jedne z nich mogą być niedocenione, inne zaś przecenione.

Nieliczni respondenci nie mają wyrobionego zdania w omawianej sprawie (od 1,0% do 11,2%), jeszcze mniej jest takich, którzy podają inne wartości charakterystyczne dla społeczeństwa polskiego niż te, które zostały wymienione w kafeterii pytania (od 1,0% do 4,9%). Ci drudzy wskazują najczęściej na różne wady Polaków, zwłaszcza na nacjonalizm i pogoń za pieniędzmi. Oto kilka wybranych odpowiedzi: „tolerancja wobec innych ludzi”; „nacjonalizm”; „teraz nie liczą się wartości tylko pieniądź”; „brak wiary i nadziei”; „księża za bardzo są pewni siebie i to potępiam, myślą tylko o pieniądzach”; „ogólny bałagan w kraju, brak jakichkolwiek wartości mających na celu dobro człowieka”; „pijaństwo”; „chęć wejścia do Europy bez żadnego działania w tym kierunku”; „chęć posiadania bogactwa, dobra materialne”; „hipokryzja, nietolerancja”; „znieczulica na problemy innych, niezrozumienie”; „ideały liberalno-socjalistyczne”; „sukces i pieniądze na modłę zachodnią”; „zakłamanie religijne i polityczne”.

Opinie młodzieży uczącej się w różnych miastach są dość zbieżne w odniesieniu do wartości podstawowych faktycznie funkcjonujących w społeczeństwie polskim, z kilkoma wyjątkami. Stosunkowo łatwo wytłumaczyć wysoką lokatę patriotyzmu w ocenie młodzieży z Liceum Lotniczego w Dęblinie, ale trudna do wyjaśnienia jest wyjątkowo wysoka pozycja wolności i niska - religii w Tarnowie oraz niska lokata wolności w Gdańsku. W odniesieniu do niektórych wartości różnice wskaźników procentowych są minimalne. Świadczy to o znacznej zgodności poglądów badanej młodzieży na temat faktycznych fundamentów aksjologicznych życia społecznego i państwowego w naszym kraju.

Młodzież ucząca się w szkołach ponadpodstawowych na przełomie 1988 i 1989 r. określiła w następujący sposób wartości funkcjonujące w społeczeństwie polskim: patriotyzm - 35,4%, religia - 60,0%, prawda - 16,0%, wolność - 42,4%, demokracja - 26,4%, sprawiedliwość społeczna - 15,8%, równość społeczna - 24,0%, godność osoby

ludzkiej - 21,4%, prawa człowieka - 35,1%, solidarność - 22,2%, ideały socjalistyczne - 34,2%¹⁹. Nie wnikając w dokładne porównania wskaźników procentowych, można ogólnie powiedzieć, że w nowych warunkach ustrojowych młodzież uznaje rzadziej jako funkcjonujące w społeczeństwie następujące wartości: patriotyzm, religię, prawdę i ideały socjalistyczne, częściej zaś wolność i demokrację. Pozostałe wartości podstawowe są oceniane w zbliżony sposób.

Biorąc pod uwagę wartości faktycznie uznawane w społeczeństwie, nie dostrzega się zbyt wielu znaczących różnic w poziomie ich akceptacji ze względu na płeć badanych osób. Mężczyźni nieco częściej niż kobiety akcentują patriotyzm (23,7% wobec 15,9%), kobiety zaś częściej wolność (67,0% wobec 56,4%) i demokrację (58,4% wobec 50,6%). W odniesieniu do pozostałych wartości różnice w akceptacji są minimalne (poniżej 5%). Kobiety są więc tylko nieco bardziej „wrażliwe” na dwie wartości podstawowe, które zyskały na znaczeniu po 1989 r.

Niewielkie różnice występują w podkreślaniu wartości podstawowych pomiędzy maturzystami uczęszczającymi do różnych typów szkół. Maturzyści z liceów zawodowych stosunkowo częściej (26,2%) niż maturzyści z techników (22,2%) i z liceów ogólnokształcących (16,4%) akcentują patriotyzm oraz solidarność (odpowiednio: 28,4%, 23,0%, 19,9%) i religię (odpowiednio: 55,0%, 45,3%, 45,0%). Częstsze akceptowanie religii oznacza jednak, że maturzyści z liceów zawodowych traktują religię jako wartość zbyt mocno akcentowaną w społeczeństwie polskim. W odniesieniu do pozostałych wartości opinie badanych z różnych typów szkół są bardzo zbliżone. Jeżeli ogólny poziom wskazań na wartości podstawowe należy uznać za stosunkowo niski, to uczniowie z różnych typów szkół są w podobny sposób „rozczarowani” do wartości podstawowych realizowanych w społeczeństwie.

Pochodzenie środowiskowe różnicuje stosunek badanych do niektórych wartości podstawowych, ale nie w sensie zależności liniowej (od młodzieży wiejskiej do wielkomiejskiej). Młodzież pochodzenia wiejskiego w nieco większym stopniu niż młodzież pochodzenia miejskiego ceni wartości: wolność (wieś - 65,2%, małe miasto - 53,4%, średnie miasto - 62,1%, wielkie miasto - 61,6%), i demokrację (odpowiednio: 60,2%, 48,6%, 48,8%, 56,5%). Młodzież wielkomiejska szczególnie nisko ocenia patriotyzm jako wartość realizowaną w społeczeństwie (16,9%), a młodzież z małych miast lokuje szczególnie wysoko religię (60,1%). Istniejące różnice nie wskazują na jakąś odmienną wizję wartości podstawowych w społeczeństwie polskim lat dziewięćdziesiątych ze względu na pochodzenie środowiskowe badanych maturzystów.

Zauważa się brak większych różnic pomiędzy kategoriami respondentów ze względu na ich stosunek do religii a wskaźnikami wartości podstawowych faktycznie uznawanych w społeczeństwie. Jedynie w odniesieniu do dwóch wartości można mówić o zależności liniowej. W miarę przechodzenia od osób głęboko wierzących do osób niewierzących zmniejsza się akcentowanie wolności (od 66,7% do 46,3%) i demokracji (od 59,5% do 43,9%). Poziom wskaźników procentowych odnoszących się do pozostałych wartości jest wyrównany, z kilkoma charakterystycznymi odchyleniami. Głęboko wierzący wyraźnie rzadziej niż pozostali dostrzegają religię jako wartość

realizowaną (38,1%) i wyraźnie częściej prawa człowieka (42,9%). Niewierzący stosunkowo rzadko wskazują na równość społeczną (9,8%) i godność osoby ludzkiej (9,8%). Autodeklaracja wiary nie różnicuje badanej młodzieży w ogólności, lecz jedynie w zakresie wybranych wartości. Można ogólnie stwierdzić, że osoby bardziej związane z religią dostrzegają częściej realizację wartości demokratyczno-wolnościowych i prawa człowieka.

Zmienna niezależna „praktyki religijne” różnicuje stosunek badanych maturzystów do wartości podstawowych w kilku przypadkach: w miarę przechodzenia od osób praktykujących w każdą niedzielę i czasami w dni powszednie do osób nie praktykujących w ogóle zmniejsza się systematycznie częstotliwość wskazań na takie wartości, jak: wolność (od 68,1% do 39,5%), demokracja (od 58,4% do 40,4%), równość społeczna (od 21,8% do 13,5%), prawa człowieka (od 42,6% do 26,3%) oraz wzrasta częstotliwość wskazań na religię (od 40,3% do 61,4%) i patriotyzm (od 19,7% do 25,4%). Osoby nie biorące udziału w praktykach religijnych rzadziej niż osoby należące do kilku kategorii osób praktykujących wskazują na równość społeczną (13,2%) i godność osoby ludzkiej (11,4%). W odniesieniu do pozostałych wartości różnice w częstotliwości wskazań są nieznaczne i nieregularne ze względu na stosunek do praktyk religijnych.

Jak wynika z przeprowadzonych analiz statystyczno-korelacyjnych, cechy społeczno-demograficzne i religijne słabo różnicują badaną populację maturzystów w odniesieniu do faktycznie uznawanych w społeczeństwie wartości podstawowych, z wyjątkiem trzech: wolności, demokracji i religii. Maturzyści określający się jako głęboko wierzący lub wierzący oraz regularnie praktykujący częściej niż osoby słabo związane lub nie związane z religią wskazują na funkcjonowanie następujących wartości podstawowych: wolność, demokracja i prawa człowieka. Osoby nie związane z religią w jej wymiarze teoretycznym (wiara) i praktycznym (praktyki religijne) szczególnie często wymieniają wartości religijne jako faktycznie uznawane w społeczeństwie.

Wachlarz uświadamianych wartości podstawowych faktycznie funkcjonujących w społeczeństwie polskim jest zróżnicowany w zbiorowości badanych maturzystów. Najczęściej dostrzegane są jako uznawane w społeczeństwie wartości: wolność, demokracja, religia i prawa człowieka. Uderzająco niska jest pozycja patriotyzmu oraz wartości akcentowanych w tradycji socjalistycznej.

W przeprowadzonej ankiecie zapytano młodzież o wartości postulowane, czyli te, które powinny być szczególnie akcentowane w społeczeństwie polskim. O ile uprzednio młodzież wypowiadała swoje opinie na temat, w jakim stopniu przedłożony jej do oceny zestaw wartości podstawowych jest uznawany w społeczeństwie, to obecnie - w jakim stopniu powinien być uznawany przynajmniej przez większość społeczeństwa (wartości podstawowe wymagające uznania). Dość pesymistyczny pogląd młodzieży na temat realizacji wartości podstawowych w społeczeństwie polskim nie oznacza, że jest ona nieświadoma, jakie powinny być podstawowe wartości w tym społeczeństwie. Wartości, które w opinii młodzieży powinny być uznawane, tworzą tzw. orientację normatywną społeczeństwa.

Tabela 2 zawiera dane empiryczne dotyczące postulowanych wartości podstawowych.

Wartości podstawowe	Szprotawa N=194	Tarnów N=452	Puławy N=242	Kraśnik N=243	Dęblin N=103	Gdańsk N=234
Patriotyzm	62,4	70,4	64,9	77	75,7	74,8
Religia	29,9	44	30,2	35	30,1	33,8
Prawda	80,4	84,5	79,8	84,4	87,4	87,2
Wolność	31,4	28,1	41,3	31,3	42,7	48,7
Demokracja	32,5	37,2	43,4	33,7	48,5	53,8
Sprawiedliwość społeczna	76,3	78,1	75,2	81,1	86,4	79,9
Równość społeczna	66,5	62,4	59,9	69,1	78,6	60,7
Godność osoby	70,1	70,8	70,2	73,7	81,6	78,2
Prawa człowieka	51	56	57,9	49,8	56,3	61,5
Solidarność	56,2	53,1	51,2	51	66	55,6
Ideale socjalistyczne	23,2	12,8	9,9	20,6	23,3	11,5
Inne	5,7	4	5	3,3	10,75	5,1
Brak zdania	3,6	1,3	3,3	1,2	1,9	2,1

Uwaga: Dane nie sumują się do 100,0%, ponieważ respondenci ustosunkowali się do każdej z wartości z osobna.

W całej zbadanej zbiorowości maturzystów akceptowano w następujący sposób wybrane wartości podstawowe: prawda - 83,8%, sprawiedliwość społeczna - 78,7%, godność osoby ludzkiej - 73,0%, patriotyzm - 70,6%, równość społeczna - 64,5%, prawa człowieka - 55,5%, solidarność - 54,2%, demokracja - 40,5%, religia - 35,8%, wolność - 35,5%, ideały socjalistyczne - 15,5%. Szczególnie silnie są postulowane cztery wartości: prawda, sprawiedliwość społeczna, godność osoby ludzkiej i patriotyzm. We wszystkich badanych miastach te wartości są wymieniane przynajmniej przez 70% respondentów (z dwoma wyjątkami). Układ wartości postulowanych jest

zbliżony we wszystkich miastach, chociaż w odniesieniu do niektórych wartości poziom akceptacji jest szczególnie wysoki (np. w Dęblinie i Gdańsku).

Z porównania wartości uznawanych i postulowanych wynika, że siedem wartości - w opinii młodzieży - jest zbyt nisko cenionych w społeczeństwie, natomiast cztery wartości są zbyt wysoko cenione. Szczególnie znacząca różnica wskaźników odnosi się do prawdy, sprawiedliwości społecznej, godności, patriotyzmu i równości społecznej oraz wyraźnie mniejsza w odniesieniu do praw człowieka i solidarności. Według oceny badanych maturzystów sytuują się nisko jako postulowane wartości podstawowe: religia, ideały socjalistyczne, wolność i demokracja.

Co do wolności i demokracji można hipotetycznie założyć, że badana młodzież dostrzega już w wystarczającym stopniu realizację tych wartości i nie odczuwa potrzeby ich zintensyfikowania. Zrozumiała jest niechęć do ideałów socjalistycznych, na których wielu Polaków się zawiodło. Trudniejszy do wyjaśnienia jest względnie niski wskaźnik religii jako wartości postulowanej. Można twierdzić, że młodzież ceni religię jako wartość kulturową i ogólnospołeczną, nie ceni zaś jej jako wartość osobową i przeżywaną²⁰. Bardziej wiarygodna jest hipoteza wskazująca, że wartości religijne faktycznie straciły na znaczeniu w świadomości młodego pokolenia i dlatego nie postuluje się ich w szerszym zakresie jako wartości podstawowych. Pogląd „za dużo religii w społeczeństwie” może korespondować z utrwalonym w latach dziewięćdziesiątych przekonaniem, że Kościół katolicki ma zbyt wiele władzy i próbuje decydująco kształtować życie społeczne oraz że odgrywa zbyt dużą rolę w życiu politycznym kraju²¹. Lokata wartości religijnych w hierarchii postulowanych wartości podstawowych zapowiada pewien kryzys świadomości religijnej ludzi młodych w naszym kraju.

Część respondentów wymienia różne kwestie dodatkowe, które powinny być ważne w społeczeństwie polskim (od 3,3% do 10,7% w poszczególnych miastach). Oto wybrane odpowiedzi: „miłość i szacunek wzajemny”; „tolerancja, więcej poczucia humoru”; „decydowanie o sobie, bez innych ludzi”; „możliwość normalnego życia”; „wiara, nadzieja, miłość”; „więcej miłości do drugiego człowieka”; „brakuje naszemu narodowi chęci do polepszenia kondycji Polski”; „podstawą dla narodu polskiego powinna być tolerancja”; „poszanowanie wiedzy”; „dekomunizacja”; „suwerenność”; „docenienie polskości”; „honor”; „prawdziwa wolność poglądów, słowa i wyznania”; „możliwość decydowania o moim życiu, nie tylko tych, co mają pieniądze lub znajomych”; „uczciwość, pracowitość”; „rozdział Kościoła od państwa”; „szacunek dla ludzi innej wiary”; „nie mieszanie się Kościoła do spraw politycznych”; „Uczciwość w narodzie polskim”; „szacunek dla człowieka nie zważając na wiek, posiadłości materialne, wykształcenie, należy dać szansę żyć każdemu, kto próbuje wybierać dobro”; „wolność wyboru sposobu życia bez narażenia na jakiegokolwiek szkanowanie”; „praworządność, rozsądek”; „trzeźwość”; „miłość i dobroć dla starszych ludzi”.

Maturzyści uczący się w różnych miastach w zbliżony sposób postulują wartości podstawowe dla społeczeństwa polskiego. Istniejące różnice nie układają się jednak w jakąś zależność określoną wielkością demograficzną miasta. Przeciętny wskaźnik

postulowanych wartości jest najwyższy w Dęblinie (61,5%) i w Gdańsku (58,7%) oraz nieco niższy w Kraśniku (55,2%), w Tarnowie (54,3%), Puławach (53,1%) i Szprotawie (52,7%). W całej zbadanej zbiorowości kształtuje się on na poziomie 55,2%. Należy jeszcze podkreślić, że tylko nieliczni respondenci nie zajęli jednoznacznego stanowiska w omawianej sprawie (od 1,2% do 3,6%)²².

W odniesieniu do wartości wymagających uznania w społeczeństwie polskim płeć badanych nie odgrywa roli różnicującej. Przeciętny wskaźnik akceptacji tych wartości wynosi 56,4% dla mężczyzn i 54,2% - dla kobiet. Mężczyźni częściej od kobiet akcentują wolność (różnica 16,4%), demokrację (różnica 14,3%) i prawa człowieka (różnica 5,4%). Kobiety są bardziej wrażliwe na wartości: patriotyzm, religia, prawda, sprawiedliwość i równość społeczna, godność osoby ludzkiej i solidarność, ale różnice procentowe są nieznaczne (poniżej 5%). Mężczyźni nieco częściej akcentują wartości typowe dla nowoczesnego społeczeństwa pluralistyczno-demokratycznego.

Wskaźniki aprobaty wartości podstawowych przez młodzież z różnych typów szkół są bardzo zbliżone. Potwierdza to przeciętny wskaźnik akceptacji: maturzyści z liceów ogólnokształcących - 54,8%, z liceów zawodowych - 56,9%, z techników - 55,2%. Jedynie w odniesieniu do dwóch wartości różnice kategorii krańcowych przekraczają 10%. Maturzyści z liceów zawodowych w 71,2% postulują równość społeczną i 23,6% - ideały socjalistyczne (maturzyści z liceów ogólnokształcących odpowiednio: 60,1% i 13,6%; maturzyści z techników - 68,1%, 14,7%). Zarówno w odniesieniu do wartości tradycyjnych, jak i wartości związanych z ruchami odnowy społecznej, postulaty zgłaszane przez maturzystów z różnych typów szkół są niemal identyczne. Stosunkowo wysoka aprobata dla wartości socjalistycznych wśród młodzieży z liceów zawodowych jest indukowana odpowiedziami badanych z Liceum Lotniczego w Dęblinie²³.

Pochodzenie terytorialne badanych wnosi nieznaczne zróżnicowania w akceptacji wartości postulowanych. Wskaźnik przeciętny aprobaty wartości podstawowych jest niemal identyczny dla młodzieży wiejskiej (54,9%), z małych (56,8%), średnich (55,2%) i z wielkich miast (55,0%). Młodzież pochodzenia wiejskiego (44,5%) częściej niż młodzież z małych (28,4%), średnich (30,3%) i wielkich miast (35,0%) postuluje wartości religijne i wyraźnie rzadziej domaga się wartości związanych z wolnością (odpowiednie dane: 29,1%, 39,9%, 37,9%, 38,1%). W stosunku do pozostałych wartości podstawowych różnice wskaźników nie przekraczają 10%, co znowu wskazuje na zbliżoną ocenę zarówno wartości tradycyjnych, jak i wartości związanych z nowszymi ruchami społecznymi.

Postawy wobec religii tylko nieznacznie różnicują ocenę niektórych postulowanych wartości podstawowych. Przeciętny wskaźnik ustosunkowania się do nich jest na zbliżonym poziomie (głęboko wierzący - 53,4%, wierzący - 55,8%, niezdecydowani - 54,7%, obojętni - 52,7%, niewierzący - 54,6%). Jedynie w odniesieniu do wartości religijnych zaznacza się regularny spadek aprobaty: od 45,2% u głęboko wierzących, do 7,3% u niewierzących. Głęboko wierzący i wierzący nieco rzadziej niż obojętni i niewierzący podkreślają ważność wolności i demokracji (różnica od 5% do 10%).

Niewierzący w porównaniu z pozostałymi kategoriami autoidentyfikacji religijnej szczególnie wysoko cenią ideały socjalistyczne (22,0%), godność osoby ludzkiej (80,5%) i równość społeczną (70,7%). Ogólnie jednak postawy wobec religii mają nieznaczny wpływ różnicujący na poziom akceptacji wartości podstawowych, chociaż wierzący są bardziej „wrażliwi” na wartości tradycyjne (np. religia), niewierzący zaś na wartości związane z tradycją socjalistyczną, ale i z niektórymi wartościami społeczeństwa demokratycznego²⁴.

Zmienna niezależna „praktyki religijne” nie różnicuje w sposób wyraźny przeciętnego wskaźnika częstotliwości wyboru wartości postulowanych w społeczeństwie: uczęszczający w każdą niedzielę i czasami w tygodniu do kościoła - 57,0%, uczęszczający w każdą niedzielę - 55,4%, uczęszczający dwa lub trzy razy w miesiącu - 53,7%, uczęszczający raz w miesiącu lub kilka razy w roku - 53,1%, nie uczęszczający w ogóle do kościoła - 57,5%. Zależność korelacyjna zaznacza się jednak w odniesieniu do trzech wartości. W miarę przechodzenia od bardzo regularnie praktykujących do niepraktykujących zmniejsza się częstotliwość wyboru wartości „religia” (od 51,9% do 7,9%) oraz wzrasta - wartości „wolność” (od 29,9% do 54,4%) i „demokracja” (od 38,2% do 51,8%). Niepraktykujący stosunkowo częściej niż pozostali optują za prawami człowieka (81,6%) i godnością ludzką (67,5%). Zmienna niezależna „praktyki religijne” oddziałuje różnicująco na postulowane wartości podstawowe podobnie jak zmienna niezależna „autodeklaracje wiary”.

Ogólnie mówiąc, badana młodzież maturalna w wysokim stopniu akceptuje wartości podstawowe społeczeństwa polskiego, co więcej domaga się ich uświadomienia i realizacji. Znacznie wyżej ceni perspektywę rozwoju wartości podstawowych niż stan ich realizacji w skali społecznej, czyli wartości te powinny być w wyższym stopniu realizowane niż dotychczas²⁵. Cechy społeczno-demograficzne, choć wywierają pewien wpływ różnicujący w zakresie niektórych wartości podstawowych uznawanych lub postulowanych, to jednak ogólnie słabo różnicują badaną populację maturzystów. Związek korelacyjny zaznacza się jednak w odniesieniu do wybranych wartości jak religia, wolność i demokracja.

Jest rzeczą charakterystyczną, że w postulatach ceni się zarówno wybrane wartości podstawowe z nowych ruchów społecznych (np. prawda, godność), jak i z tradycji narodu (np. patriotyzm), czy z ruchów socjalistycznych (np. równość społeczna). Aprobata dla wartości podstawowych tkwi więc zarówno w przeszłości, jak i teraźniejszości. Spośród wymienionych wartości szczególnie interesujące jest domaganie się poszanowania prawdy, sprawiedliwości społecznej, równości społecznej i patriotyzmu, a więc tych wartości, które - według oceny badanych - charakteryzują się szczególnie niskim poziomem realizacji w społeczeństwie.

Szczególnie niska jest ranga ideałów socjalistycznych, i to zarówno w ocenie wartości faktycznie uznawanych jak i postulowanych, natomiast dwie wartości akcentowane w tradycji socjalistycznej (sprawiedliwość i równość społeczna) są w dalszym ciągu bardzo silnie postulowane jako wartości podstawowe społeczeństwa polskiego. Dokonująca się w latach osiemdziesiątych erozja zarówno uznania syste-

mu socjalistycznego, jak i wielu istotnych elementów ideologii socjalistycznej, nie doprowadziła do całkowitej likwidacji ideałów socjalistycznych z życia społecznego.

3. Odczuwane wartości podstawowe

Gdy mówimy, że coś ma dla nas jakąś wartość, chcemy podkreślić, że ten przedmiot w naszym przekonaniu powinien być uznany jako wartość (wartości uznane), lub że jest on istotnie atrakcyjny dla nas, odczuwamy go jako wartość, jako coś pożądanego (wartości odczuwane)²⁶. W naszym przypadku wskaźnikiem wartości odczuwanych jest deklarowana gotowość narażania życia w ich obronie. Poświęcenie życia dla kogoś lub czegoś świadczy bez wątpienia o ważności tej sprawy dla człowieka. Im wyższą pozycję w hierarchii wartości zajmuje jakaś wartość, tym trudniej jednostce jest z niej zrezygnować i tym więcej gotowa jest poświęcić dla jej realizacji. W obronie niektórych wartości ludzie potrafią zapłacić cenę najwyższą - własne życie.

Wartości, dla obrony których jednostki są gotowe poświęcić życie, można nazywać wartościami uroczystymi. Wartości uroczyste odnoszą się do sytuacji, w których jakiś cel pochłania naszą energię, staje się bezpośrednim motywem naszych czynów, kiedy uwalniamy się na jakiś czas od codziennych trosk i zabiegów, w momentach wyjątkowych, odświętnych. Nawet jeżeli nie są one odczuwane na co dzień, jednostka jest skłonna deklarować ich akceptację. Kryterium rozróżnienia między sferą wartości uroczystych i sferą codzienności nie zawsze jest intensywność przeżycia, ale na ogół wartości uroczyste zostawiają trwalsze skutki w naszej psychice, są bardziej szanowane przez środowisko społeczne. Przeżycia związane z wartościami codziennymi mają bardziej prywatny charakter²⁷.

O ile wartości codzienne wskazują na znaczenie w sferze praktycznej, o tyle wartości uroczyste (odczuwane) odnoszą się bardziej do sfery symbolicznej. Ich znaczenie będziemy badać w sugerowanych sytuacjach konfliktu wartości i uznawanej preferencji wartości. Preferowanie wyraża się w sytuowaniu „przed” bądź w sytuowaniu „po”. Oznacza pozytywne przedkładanie jednej wartości nad inne lub nadawanie określonej wartości mniejszej preferencji niż pozostałym. Wartości wchodzi często z sobą w konflikt w sytuacjach, w których są one otwarcie lub pośrednio kwestionowane. W takich przypadkach trudno jest przyznać należne miejsce wszystkim wartościom równocześnie i w spójny sposób.

Ważny obszar konfliktu wartości może dotyczyć własnego życia i konkurujących z nim wartości podstawowych. Jeżeli nawet akceptowany przez młodzież system wartości codziennych oznacza w istocie koncentrację na sobie lub interesach wąsko rozumianych grup odniesienia, to jednak taka prywatno-indywidualistyczna orientacja życia nie wyklucza przywiązania do takich wartości jak ojczyzna, wolność, godność, religia itp. Wartości, dla których jednostka jest gotowa poświęcić życie, można uznać za wartości przez nią odczuwane, przy różnym stopniu intensywności ich aprobaty²⁸.

Z trzech wymienionych poprzednio źródeł wartości podstawowych zaliczono do kategorii wartości związanych z tradycją narodu następujące: wolność, ojczyzna, reli-

gia; z tradycji socjalistycznych - sprawiedliwość społeczna, równość społeczna, idee socjalistyczne; z nowych ruchów społecznych: życie, pokój, godność ludzka, prawda, własne przekonania. Ustalony zestaw wartości nie uwzględnia takich wartości jak patriotyzm, demokracja, prawa człowieka, solidarność, natomiast zawiera dodatkowo takie wartości jak ojczyzna, własne przekonania, pokój, życie. W związku z powyższym odczuwane wartości podstawowe mogą być tylko częściowo porównywane z wartościami faktycznie istniejącymi i uznawanymi za obowiązujące w społeczeństwie.

Uzyskane wyniki empiryczne w odniesieniu do wartości, dla których warto poświęcić życie, przedstawia tabela 3, zawierająca tylko ogólne ustosunkowanie się do tych wartości, bez pomiaru intensywności wewnętrznej gotowości do poświęceń na rzecz tych wartości. Respondenci oceniają wybrane wartości według trzech kryteriów: „tak”, „nie”, „trudno powiedzieć”. Z zagadnieniem konfliktu wartości jednostka niekoniecznie musi się stykać osobiście, może jednak posiadać pewne opinie w rozważanej sprawie.

Tab. 3. Odczuwane wartości podstawowe (dane w %)

Wartości podstawowe	Szprotawa N=194	Tarnów N=452	Puławy N=242	Kraśnik N=243	Dęblin N=103	Gdańsk N=234
Prawda	35,6	36,9	40,1	40,3	37,9	31,2
Ojczyzna	47,4	70,1	50,4	58,4	89,3	60,3
Sprawiedliwość społeczna	38,1	46,7	51,2	50,6	62,1	40,6
Wolność	61,9	68,8	64,9	67,5	82,5	69,7
Własne przekonania	41,2	35,4	46,7	38,7	43,7	39,3
Równość społeczna	19,1	15,3	17,4	18,9	33	12,4
Religia	32	45,8	33,9	44	24,3	24,4
Pokój	61,9	68,8	61,2	68,7	79,6	56
Godność ludzka	54,1	54,6	52,5	53,9	64,1	46,6
Idee socjalistyczne	2,6	1,8	1,7	1,6	4,9	0,9
Życie ludzkie	86,6	89,4	81,8	86,4	94,2	87,6

Uwaga: Dane nie sumują się do 100,0%, ponieważ badani oceniali swój stosunek do każdej wartości według trzech kategorii odpowiedzi: „tak”, „nie”, „trudno powiedzieć”. W tabeli umieszczono tylko odpowiedzi „tak”.

Hierarchia wartości godnych poświęcenia życia przedstawia się w interesujący sposób. Na czele wartości najsilniej odczuwanych znajduje się życie ludzkie jako takie (87,3% badanych), do najslabiej odczuwanych - idee socjalistyczne (1,9%). Do wartości wysoko cenionych należą jeszcze: wolność (68,7%), pokój (65,3%), ojczyzna (61,7%) i godność ludzka (53,5%). Te wartości znajdują się na szczycie „drabiny” hierarchii wartości odczuwanych, chociaż kolejność ich jest nieco odmienna w badanych miastach. Pozycje środkową zajmują trzy wartości: sprawiedliwość społeczna (47,1%), własne przekonania (39,8%) i prawda (37,0%). Religia jest oceniana bardzo rozbieżnie w poszczególnych miastach i zajmuje dwa razy 7 miejsce, trzy razy 9 miejsce i jeden raz 10 miejsce (36,8%). Nisko cenioną wartością jest równość społeczna (17,5%)²⁹.

Przekonanie o sensowności poświęcenia życia dotyczy - w różnym stopniu - zarówno wartości kolektywnych (ojczyzna, religia), jak i osobistych (własne przekonania, życie osób bliskich) oraz pewnych abstrakcyjnych ideałów (godność, wolność, sprawiedliwość). Gotowość ryzykowania życiem dla jakichś ważnych spraw nie ma charakteru powszechnego wśród młodego pokolenia Polaków. Należy odnotować jednak fakt wysokiej aprobaty dla wartości „ojczyzna” (zwłaszcza w Dęblinie i Tarnowie), co stoi poniekąd w sprzeczności z lansowaną od pewnego czasu tezą o zanikaniu patriotyzmu wśród młodzieży polskiej (osłabienie więzi z narodem)³⁰. W pewnych kręgach społecznych utrzymuje się pozytywny stosunek do wartości składających się na idealny wzorzec socjalizmu.

Analiza wartości uroczystych, dla których warto poświęcić życie, przeczy tezie o zmierzchu wielkich i heroicznym wartości w odczuciach polskiej młodzieży. Wskazuje ona na znaczny jeszcze twórczy potencjał aksjologiczny, jaki jest ukryty w świadomości społecznej badanych maturzystów. Wydaje się jednak, że pewne wartości, np. religia, straciły na znaczeniu w związku z upowszechnieniem się swoistej filozofii życiowej zorientowanej na realizację oczekiwań „tego świata”³¹. W perspektywie orientacji konsumpcyjnej doczesne życie ludzkie staje się dla części młodych Polaków wszystkim, wartością samą w sobie. Nie jest wykluczone, że wśród osób deklarujących gotowość poświęcenia i ofiary w obronie wartości religijnych traktuje się niekiedy religię bardziej jako wartość wspólną niż jako wartość osobową.

Odczuwane wartości podstawowe społeczeństwa polskiego są na nieco wyższym poziomie w Tarnowie (wskaźnik przeciętny - 48,5%)³² i w Kraśniku (48,1%) oraz wyraźnie najwyższym w Liceum Lotniczym w Dęblinie (56,0%). Na czwartym miejscu plasuje się młodzież z Puław (45,6%), na piątym - ze Szprotawy (43,7%) i na szóstym - z Gdańska (42,6%). W całej zbiorowości maturzystów 47,0% badanych - według wskaźnika zbiorczego - deklaruje gotowość poświęcenia życia dla obrony ważnych wartości.

Stosunkowo niski jest przeciętny wskaźnik tych, którzy zdecydowanie kwestionują sens poświęcenia życia dla obrony wartości podstawowych. Wynosi on 20,6%

dla młodzieży maturalnej ze Szprotawy, 16,5% - z Tarnowa, 19,1% - z Puław, 14,6% - z Kraśnika, 18,1% - z Dębłina i 20,7% - z Gdańska. Byłby on jeszcze niższy, gdybyśmy wyłączyli z niego negację wartości „idee socjalistyczne” (wskaźnik odrzucenia od 57,2% do 73,9% w poszczególnych miastach). Około trzecia część (w Dęblinie - czwarta część) przypada na tych, którzy nie wypowiadają się w sposób jednoznaczny lub w ogóle nie udzielają odpowiedzi.

Kobiety częściej niż mężczyźni są gotowe poświęcić życie dla prawdy (43,2% wobec 31,1%), sprawiedliwości społecznej (49,7% wobec 44,7%), religii (45,5% wobec 28,5%), pokoju (68,7% wobec 62,4%) i godności ludzkiej (59,6% wobec 47,8%). Mężczyźni natomiast częściej niż kobiety aprobują poświęcenie życia dla obrony ojczyzny (66,1% wobec 57,2%). Potwierdza tę zależność przeciętny wskaźnik aprobaty wartości, który wynosi 44,8% w odniesieniu do mężczyzn i 49,2% w stosunku do kobiet. Mężczyźni są więc nieco bardziej ostrożni w deklaracjach gotowości narażenia życia w obronie wartości podstawowych³³.

Wyraźne różnice ujawniają się w aprobacie odczuwanych wartości podstawowych pomiędzy maturzystami z liceów zawodowych (przeciętny wskaźnik aprobaty - 51,7%) i maturzystami z liceów ogólnokształcących (46,7%) oraz z techników (45,0%). Uczniowie z liceów zawodowych są gotowi poświęcić życie częściej niż uczniowie z dwu innych typów szkół w obronie 10 wartości podstawowych. Jedynie w odniesieniu do religii wskaźnik uzyskany przez nich jest niższy (34,1%) niż przez uczniów z liceów ogólnokształcących (39,0%) i z techników (34,7%). Różnice między maturzystami z liceów ogólnokształcących i z techników są minimalne i nie przekraczają granicy 5%.

Pochodzenie terytorialne wpływa na poziom akceptacji odczuwanych wartości podstawowych jedynie w odniesieniu do kilku wartości. W miarę przechodzenia od maturzystów mieszkających na wsi do maturzystów mieszkających w wielkich miastach zmniejsza się poziom aprobaty dla prawdy (od 42,5% do 33,3%), równości społecznej (od 21,8% do 12,4%), religii (od 49,3% do 31,3%) i godności ludzkiej (od 58,9% do 51,0%). Przeciętny wskaźnik aprobaty odczuwanych wartości podstawowych wynosi dla młodzieży wiejskiej - 50,5%, dla młodzieży z małych miast - 43,8%, ze średnich miast - 46,7%, z wielkich miast - 45,5%. Młodzież wiejska jest w większym stopniu gotowa poświęcić życie w obronie wartości podstawowych niż młodzież miejska³⁴.

Postawy wobec religii wywierają większy wpływ różnicujący na poziom akceptacji odczuwanych wartości podstawowych niż cechy społeczno-demograficzne. W miarę przechodzenia od kategorii osób głęboko wierzących do kategorii osób niewierzących zmniejsza się regularnie aprobatą dla wartości: prawdy (od 48,4% do 26,8%), ojczyzny (od 65,1% do 48,8%), religii (od 72,2% do 2,4%) i pokoju (od 65,9% do 53,7%), wzrasta natomiast dla wolności (od 65,1% do 80,5%) i idei socjalistycznych (od 0,0% do 7,3%). Zarysowujący się wyraźny podział pomiędzy głęboko wierzącymi i wierzącymi oraz trzema pozostałymi kategoriami postaw wobec religii uwidocznił wskaźnik zbiorczy: głęboko wierzący - 54,2%, wierzący - 48,1%, niezdecydowani

- 43,9%, obojętni - 37,9%, niewierzący - 45,0%. Im większe jest nasilenie wiary, tym częściej badani naraziliby życie w obronie wybranych wartości podstawowych. Największe „ostudzenie” pozytywnego ustosunkowania się do wartości uroczystych zaznacza się u osób indyferentnych w sprawach wiary.

Zmienna niezależna „praktyki religijne” oddziałuje bardziej wyraźnie na odczuwane wartości podstawowe niż zmienna niezależna „autodeklaracje wiary”. Przeciętny wskaźnik aprobaty analizowanych wartości kształtuje się u praktykujących w niedzielę i czasem w dni powszednie na poziomie 52,7%, u praktykujących w każdą niedzielę - 47,1%, u praktykujących dwa lub trzy razy w miesiącu - 45,8%, u praktykujących raz w miesiącu lub kilka razy w roku - 43,6% i u niepraktykujących - 40,6%. W miarę przechodzenia od kategorii osób bardzo systematycznie praktykujących do kategorii osób niepraktykujących zmniejsza się gotowość poświęcenia życia w obronie pięciu wartości: prawdy (od 46,0% do 26,3%), ojczyzny (od 68,3% do 50,9%), sprawiedliwości (od 50,1% do 40,4%), religii (od 66,8% do 3,5%) i pokoju (od 70,4% do 55,3%), wzrasta zaś jedynie w odniesieniu do wartości „własne przekonania” (od 38,7% do 49,1%). Wyższy poziom praktyk religijnych sprzyja gotowości deklarowania życia w obronie wartości podstawowych.

Badana młodzież w stosunkowo znacznym stopniu postuluje i odczuwa wartości podstawowe. Jedne z nich są bardziej aprobowane jako wartości postulowane (patriotyzm, prawda, sprawiedliwość społeczna, równość społeczna, godność osoby ludzkiej, idee socjalistyczne), inne są bardziej aprobowane jako wartości odczuwane (religia i wolność). Wydaje się jednak, że zaznacza się - w porównaniu z wynikami badań socjologicznych z lat osiemdziesiątych - jakby zmniejszanie się idealizmu w formie gotowości poświęceń w obronie ważnych wartości³⁵. Akceptacja wartości odczuwanych (uroczystych) w społeczeństwie polskim prawdopodobnie maleje, chociaż rozmiary tego zjawiska trudno jest precyzyjnie określić. W okresie narastającego współzawodnictwa o pieniądze, status materialny i wpływy społeczno-polityczne niełatwo kształtują się postawy heroiczne.

Akcentowanie odczuwanych wartości podstawowych przez badaną młodzież zauważa się częściej wśród kobiet niż mężczyzn, wśród młodzieży z liceów zawodowych częściej niż liceów ogólnokształcących i z techników, z Dębłina, Kraśnika i Tarnowa częściej niż z pozostałych miast, wśród osób mieszkających na wsi częściej aniżeli mieszkających w mieście, wśród młodzieży wierzącej częściej niż słabo wierzącej lub niewierzącej, wśród osób systematycznie praktykujących częściej niż wśród praktykujących rzadko, a zwłaszcza wśród niepraktykujących. Prawdopodobnie w latach dziewięćdziesiątych pogłębia się rozdział pomiędzy stosunkowo jeszcze wysoką gotowością poświęcenia życia dla obrony ważnych wartości w sytuacjach wyjątkowych i dramatycznych oraz aprobatą wartości w sytuacjach zwykłych i codziennych.

4. Uwagi końcowe

Problematyka wartości podstawowych, przy całej jej empirycznej nieczytelności i rozmyciu, jest wyjątkowo nośna. Uznawane wartości przybierają różne wymiary oraz ładunek emocjonalny i normatywny. Przeprowadzone analizy socjologiczne wyników badań nad maturzystami pozwalają na stwierdzenie, że młodzież ta wysoko ceni wartości podstawowe w społeczeństwie, chociaż ma daleko idącą świadomość, że nie są one dostatecznie realizowane. Tylko w odniesieniu do niektórych wartości aprobatą na płaszczyźnie faktycznego uznania jest wyższa niż na płaszczyźnie postulowanego uznania (religia, wolność, demokracja, ideały socjalistyczne). W odniesieniu do większości analizowanych wartości postulaty są silniej wyrażane przez badanych niż stwierdzenia faktu. Dość silne zaangażowanie się młodzieży ujawniło się w odniesieniu do wartości, dla których warto narażać życie. Zmiany w układzie rangowym wartości dotyczą tych, które są ulokowane w środku „drabiny” hierarchicznej wartości, nie burząc ukształtowanego obrazu etosu wartości podstawowych.

W rozmaity sposób ujawniły się korelacje zmiennych niezależnych i zależnych. Cechy społeczno-demograficzne słabo różnicują wskaźniki akceptacji wartości podstawowych. Spośród trzech poziomów aprobaty wartości: faktycznie uznawanych, postulowanych i odczuwanych, wpływ cech społeczno-demograficznych najmniej zaznacza się na poziomie pierwszym, znacznie silniej - na drugim i najsilniej - na trzecim poziomie aksjologicznym. Postawy wobec religii różnicują stosunek badanych do wartości podstawowych bardziej wyraźnie niż cechy społeczno-demograficzne, ale także silniej wartości podstawowe odczuwane niż postulowane i uznawane. Osobiste zaangażowanie respondentów wobec wartości podstawowych ma pewne znaczenie dla uchwycenia różnicowań w ich aprobacie ze względu na cechy społeczno-demograficzne i religijne.

Zaznacza się wyraźna różnica faktycznego uznania, powinnościowego uznania i odczuwania wartości podstawowych. O ile na pierwszej płaszczyźnie wskaźnik aprobaty jest niski, to na dwóch pozostałych wyraźnie wzrasta. Oznacza to, że młodzi ludzie domagają się aprobaty dla wartości podstawowych, zwłaszcza wywodzących się z nowych ruchów społecznych³⁶. Jeżeli istnieje coś takiego jak minimalny i maksymalny consensus dotyczący wartości podstawowych, to badana młodzież naturalna znajduje się pośrodku między jednym i drugim biegunem. Trudno byłoby utrzymać tezę, że aksjologiczne zobojętnienie objęło dość rozległe obszary wartości podstawowych.

We wszystkich środowiskach społecznych zaznacza się rozdwojenie pomiędzy faktycznym i normatywnym wymiarem postrzegania rzeczywistości poprzez pryzmat wartości podstawowych. Normatywne orientacje są bardzo zbliżone do hierarchii osobiste odczuwanych wartości. Spośród wartości specyficznych dla narodu polskiego bardziej wyraźnie zaznacza się aprobatą normatywna dla patriotyzmu, w mniejszym zakresie dla religii. Wartości podstawowych nie można tylko posiadać, nie można ich „magazynować”. Trzeba je stale zdobywać i tworzyć. Świadomość wartości podstawowych powinna wzrastać.

Budowa sprawiedliwego ładu moralnego w ramach ustroju demokratycznego nie będzie łatwa, następuje bowiem po panującym przez wiele lat systemie politycznym, który okazał się ekonomicznie niewydolny i etycznie szkodliwy. Ważne jest, by unikać dwóch skrajności: ostrego konserwatyizmu, izolującego ludzi od nowych wartości, jakie niesie współczesny świat, oraz skrajnego postmodernizmu kwestionującego wszelkie wartości tradycyjne. „Stare” i „nowe” wartości składają się na całość racjonalnie kształtowanego depozytu wartości podstawowych w społeczeństwie.

Na tle niskiego poziomu realizacji wartości podstawowych w społeczeństwie polskim - w świetle opinii młodzieży - należy podkreślić znacznie wyższy poziom ich aprobaty na płaszczyźnie powinnościowej i w sferze osobistych odczuć. Ten potencjał aksjologiczny może stanowić dobry punkt wyjścia dla pracy wszystkich instytucji wychowawczych, które chcą wnieść swój wkład w budowę nowego ładu społecznego opartego na fundamentalnych wartościach etycznych. „Realizacja tych wartości w życiu - czytamy w dokumencie Kongregacji d/s Wychowania Katolickiego z 1989 r. - to pewna droga do osobistego udoskonalenia, ale także do budowania autentycznego humanizmu i nowego porządku współistnienia ludzi. Do nich więc należy się odwołać, by przeprowadzić istotne reformy struktur gospodarczych, politycznych, kulturowych i technicznych, a także aby dokonać koniecznych zmian instytucjonalnych”³⁷.

Przypisy:

¹ T. Parsons postulował dla kultury amerykańskiej syntezę wartości judaistycznych, chrześcijańskich i humanistycznych jako „religię cywilną”, gwarantującą etyczne przesłanki dla politycznej jedności Ameryki. T. Parsons. *Religion in Postindustrial America: The Problem of Secularization*. „Social Research” 41:1974 nr 2 s. 193-225.

² J. Mariański. *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością (Wartości moralne w świadomości maturzystów)*. Lublin 1995.

³ W. Piwowarski. *ABC katolickiej nauki społecznej. Cz. 1 (Wprowadzenie, podstawy, kierunki)*. Pelplin 1993 s. 75. Mówi się o funkcjonowaniu wartości podstawowych na dwu poziomach: życia jednostkowego i społecznego. S. Pamuła. *Kościół w procesie formacji wartości podstawowych w Polsce*. „Znaki Czasu” 1993 nr 31/32 s. 75.

⁴ K. Ryczan. *Wartości katolików a typ środowiska miejskiego*. Lublin 1992 s. 180.

⁵ „Katolicka nauka społeczna przypomina określone wartości podstawowe, które odpowiadają naturze człowieka i których nie można dowolnie zmieniać. Są one społeczeństwu dane, są więc przesłankami, a nie dopiero skutkami komunikacji i ugody społecznej. Na przykład nie można się z innymi porozumieć co do prawdy jako wartości podstawowej, jeśli już w trakcie procesu komunikacji nie przestrzega się prawdy. Z notorycznymi kłamcami porozumienie jest niemożliwe. To samo dotyczy też podstawowych wartości sprawiedliwości, miłości i wolności. Jakaś konkretna ugoda w tym zakresie jest możliwa tylko wówczas, gdy już istnieją sprawiedliwe i wolne warunki ramowe i gdy partnerzy rozmowy traktują się z życzliwością”. W. Ockenfels. *Zarys katolickiej nauki społecznej. Wprowadzenie*. Tł. A. Dylus. Warszawa [b.r.wyd.] s. 44.

⁶ K. H. Ditrlich. *Wertorientierungen in der Zeitwahrnehmung. Eine empirische Untersuchung zur Wertdynamik in der sozialstaatlichen Demokratie. 4. Teilbericht zum Forschungsprojekt „Objektive und subjektive Staatseffektivität”*. Hochschule für Verwaltungswissenschaften. Speyer 1982.

⁷ Ockenfels, jw. s. 45.

⁸ Tamże s. 44-45.

⁹ Bardzo interesująco dostrzega rolę religii w życiu publicznym demokratycznego państwa Prezydent Republiki Czeskiej Vaclav Havel: „Sądzę, że żadna wiara, żadna religia, nie może być państwową doktryną czy ideologią. W ogóle żadna ideologia nie może być ideologią państwową. Państwo powinno się opierać na idei praw i swobód człowieka oraz na kanonie elementarnych zasad moralnych, ponieważ system prawny traci sens, jeśli nie opiera się na systemie powszechnie uznawanych wartości moralnych. Po co respektować prawo, skoro nie jestem do tego obligowany przez jakieś wewnętrzne przekonanie? Tego moralnego odczucia nie da się zadekretować, wpisać do konstytucji - ono po prostu powinno istnieć, unosić się w powietrzu. Jego źródłem może być dla kogoś specyficzna metafizyka (jak w moim przypadku), dla innego - jego religijność, dla kogoś innego - coś jeszcze innego, ale to poczucie po prostu musi istnieć, jeśli społeczeństwo ma nie tylko funkcjonować, lecz w dodatku mieć sens”. Polityka to nie brudna robota. Z prezydentem Republiki Czeskiej Vaclavem Havlem rozmawia Adam Michnik. „Gazeta Wyborcza” 1993 nr 165 s. 10.

¹⁰ K. H. Hillmann. Wertelitte aus liberaler Sicht. „Libéral” 25:1983 nr 8-9 s. 636-650. G. Lafrance. Le neoliberalism et les droits fondamentaux. „Laval Théologique et Philosophique” 47:1991 nr 3 s. 357-365.

¹¹ N. Luhmann. Teoria polityczna państwa bezpieczeństwa socjalnego. Tł. G. Skąpska. Warszawa 1994 s. 148.

¹² Biskupi polscy o wartościach chrześcijańskich w życiu społeczeństwa i narodu. „Miesięcznik Pastorski Płocki” 78:1993 nr 6 s. 388.

¹³ „L'Osservatore Romano” 16:1995 nr 11-12 s. 7-8.

¹⁴ W. Piwowarski. Postawy religijne a postawy wobec pracy. W: Człowiek i praca. Studia i szkice wokół chrześcijańskiej koncepcji pracy. Red. J. Wołkowski. Warszawa 1979 s. 324.

¹⁵ W. Piwowarski. Młodzież a wartości podstawowe. W: Religia w dobie przełomu. Red. L. Adamczuk. Warszawa 1991 s. 112-113.

¹⁶ „Słowo Powszechne” 45:1991 nr 133 s. 7.

¹⁷ W. Piwowarski. Młodzież a wartości s. 108.

¹⁸ W. Piwowarski. Stosunek uczniów i studentów do podstawowych wartości społeczeństwa polskiego. „Życie Katolickie” 9:1990 nr 2 s. 64-65.

¹⁹ W. Piwowarski. Młodzież a wartości s. 123. Licealiści w Morągu uznawali wartości podstawowe jako funkcjonujące w społeczeństwie polskim w następujący sposób: patriotyzm - 27,5%, religia - 60,8%, prawda - 12,5%, wolność - 32,5%, demokracja - 19,2%, sprawiedliwość społeczna - 11,7%, równość społeczna - 20,0%, godność osoby ludzkiej - 16,7%, praca człowieka - 23,3%, solidarność - 20,8%, ideały socjalistyczne - 24,2%. K. Flak. Wartości religijno-moralne na przykładzie badania uczniów Liceum Ogólnokształcącego w Morągu. Lublin 1992 (mps pracy magisterskiej - Archiwum KUL) s. 100.

²⁰ W. Piwowarski. Podstawowe wartości społeczeństwa polskiego. W: Liberalizm i katolicyzm dzisiaj. Lublin 10-12 XI 1992. Wyd. Friedrich-Naumann-Stiftung. Warszawa 1994 s. 7.

²¹ Według wyników sondażu OBOP z czerwca 1995 r. 70% badanych w wieku do 19 lat darzyło Kościół katolicki zaufaniem (29% - nie, 2% - niezdecydowani), ale równocześnie 64% respondentów uważało, że udział Kościoła katolickiego w życiu politycznym jest obecnie za duży (28% - taki, jaki powinien być; 5% - za mały; 3% - brak zdania). Opinie o Kościele katolickim. Komunikat z badań OBOP (lipiec, 1995). Warszawa 1995 s. 5-6.

²² Wśród licealistów w Moragu były postulowane wartości podstawowe w następujący sposób: patriotyzm - 75,8%, religia - 47,5%, prawda - 88,4%, wolność - 75,8%, demokracja - 70,0%, sprawiedliwość społeczna - 88,4%, równość społeczna - 57,5%, godność osoby ludzkiej - 77,5%, prawa człowieka - 65,8%, solidarność - 49,2%, ideały socjalistyczne - 10,8%. Flak, jw. s. 100.

²³ W latach 1948-1992 zmieniało się w środowiskach młodzieżowych zainteresowanie socjalizmem (od 44% do 5%). A. Gurycka. Przemiany światopoglądu młodzieży w latach 1988-1992. W: Zmiany społeczne. Zagrożenia i wyzwania dla jednostki. Red. Z. Ratajczak. Warszawa 1993 s. 121-122.

²⁴ Młodzież katechizowana uznawała następujące wartości jako podstawowe dla narodu polskiego: religia (76,0% badanych), wolność (47,2%), patriotyzm (44,1%), prawda (31,2%), sprawiedliwość społeczna (31,2%), godność osoby ludzkiej (25,7%), demokracja (20,2%), solidarność ludzi (17,8%), prawa człowieka (15,3%), równość społeczna (10,4%), zabezpieczenie społeczne (7,9%). K. Ryczan. Wartości ostateczne i codzienne. Orientacja światopoglądowa i życiowa. „Collectanea Theologica” 59:1989 nr 2 s. 119.

²⁵ W badaniach kadry kierowniczej w byłej RFN uzyskano następujące opinie o wartościach ogólnie uznawanych za obowiązujące: państwo prawa i demokracja - 63% badanych, prawa człowieka - 56%, obowiązek ochrony środowiska naturalnego - 52%, ochrona życia - 47%, pokój społeczny - 43%, osiągnięcia i gotowość do osiągnięć - 37%, miłość, wierność, niezawodność - 37%, Dekalog - 32%, odpowiedzialność wobec przyszłych pokoleń - 30%, sprawiedliwość społeczna - 27%, indywidualizm - 25%, świadomość narodowa - 22%, miłość bliźniego - 20%, chrześcijaństwo - 20%, solidarność wszystkich obywateli - 11%. Pozostali respondenci uważali, że te wartości są tylko deklarowane lub w ogóle nieuznawane. F. X. Kaufmann, W. Kerber, P. M. Zulehner. Ethos und Religion bei Führungskräften. Eine Studie im Auftrag des Arbeitskreises für Führungskräfte in der Wirtschaft. München 1986 s. 72.

²⁶ S. Ossowski. Dzieła. T. 3 (Z zagadnień psychologii społecznej). Warszawa 1967 s. 73.

²⁷ Tamże s. 88-93.

²⁸ Uzyskane rezultaty badań psychologicznych wskazywały wyraźnie, że polska młodzież maturalna prezentowała średnio większą gotowość do poświęceń dla wartości ogólnoludzkich niż jej rówieśnicy z kilkunastu krajów europejskich. Młodzież polska zajmowała pod tym względem pierwszą pozycję wśród 12 badanych krajów europejskich. Niższe pozycje w kolejności zajęli: Hiszpanie, Portugalczycy, Słowenicy, Austriacy, Włosi, Niemcy, Szwajcarzy, Francuzi, Anglicy, Holendrzy i Belgowie. R. Pomianowski. Młodzież wobec wartości ogólnoludzkich w okresie zachodzących w Polsce przemian ustrojowych w latach 1985-1991. W: Wykłady z psychologii w KUL. T. 7. Red. A. Januszewski, P. Oleś, T. Witkowski. Lublin 1994 s. 114.

²⁹ Wśród badanych harcerzy deklarowano gotowość poświęcenia własnego życia wobec następujących wartości: prawda - 57%, ojczyzna - 82%, sprawiedliwość - 69%, wolność - 87%, własne przekonania - 55%, równość społeczna - 29%, religia - 60%, pokój - 86%, godność ludzka - 77%, idee socjalistyczne - 5%, ratowanie życia ludzkiego - 97%. K. Skoczyła. Akceptacja wartości religijno-moralnych przez młodzież z Polskiej Organizacji Harcerskiej i Związku Harcerstwa Polskiego. Lublin 1991 (mps pracy magisterskiej - Archiwum KUL) s. 76.

³⁰ Większość badanych dorosłych mieszkańców Wrocławia wyrażała gotowość do poświęceń w takich sytuacjach jak agresja na kraj, wielka epidemia, katastrofa. Około połowy respondentów było gotowych w specjalnych okolicznościach, wykonując jakieś szczególnie ważne zadania w służbie kraju, godzić się przez jakiś czas na wyrzeczenia lub uciążliwości.

Zdecydowana mniejszość badanych była skłonna poświęcić wielką miłość dla celów patriotycznych lub obywatelskich. T. Kocowski. Potrzeby człowieka. Koncepcja systemowa. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1982 s. 311-312.

³¹ D. Seeber. Wertewandel. W: Handwörterbuch religiöser Gegenwartsfragen. Hrsg. von U. Ruh, D. Seeber, R. Walter. Freiburg-Basel-Wien 1986 s. 492. W badanej grupie matuzystów polskich z 1991 r. zmalał w porównaniu z 1985 r. wskaźnik gotowości do oddania życia w obronie własnej religii o 17,4%. Pomianowski, jw. s. 114.

³² K. Świąś. Wartości religijno-moralne młodzieży. W: Przemiany religijności społeczeństwa polskiego w świetle badań lubelskiego środowiska naukowego. Red. W. Piwowarski, J. Styk. Warszawa 1993 s. 113.

³³ W sondażu OBOP z 1992 r. 92% badanych Polaków sądziło, że należy narażać życie w obronie ludzkiego życia, 90% - w obronie ojczyzny, 86% - w obronie wolności, 79% - w obronie własnej godności, 68% - w obronie prawdy i 55% - w obronie wolności religijnej. O poczuciu narodowym i patriotyzmie. Komunikat z badań OBOP (maj, 1992). Warszawa 1992 s. 4.

³⁴ Na ogół ludność wiejska w zdecydowanej większości (w granicach 90%) skłonna jest bronić ojczyzny, wolności jednostki, idei, drugiego człowieka, a także walczyć o własne przekonania. D. Budyta, G. Kaczor-Pańków. Orientacje moralne a środowisko lokalne. „Wieś i Rolnictwo” 1992 nr 3-4 s. 237.

³⁵ Wśród uczniów badanych na przełomie 1988 i 1989 r. 94,2% było gotowych poświęcić życie dla ratowania życia, 84,9% - wolności, 82,3% - ojczyzny, 84,5% - pokoju, 69,4% - sprawiedliwości społecznej, 64,5% - godności ludzkiej, 70,2% - religii, 62,5% - prawdy, 51,5% - własnych przekonań, 37,7% - równości społecznej i 8,0% - idei socjalistycznych. W. Piwowarski. Stosunek uczniów i studentów do podstawowych wartości społeczeństwa polskiego. „Życie Katolickie” 9:1990 nr 2 s. 67.

³⁶ W latach 1978-1984 zwiększył się wśród studentów warszawskich poziom aprobaty dla wartości, w obronie których warto poświęcić życie. G. Lindenberg. Studenci Warszawy po upływie ćwiećwiecza. W: Studenci Warszawy. Studium długofalowych przemian postaw i wartości. Red. S. Nowak. Warszawa 1991 s. 521-522.

³⁷ „Życie Katolickie” 9:1990 nr 1 s. 133.